

Ekogramotnosť – jeden z predpokladov rozvoja nových trendov ekonomického myslenia v znamení udržateľnosti

Eva Pechočiaková Svitačová, Tomáš Pechočiak

Envigogika 15 (1) – Recenzované články/ Reviewed Papers

Publikováno / Published 28. 09. 2020

DOI: [10.14712/18023061.606](https://doi.org/10.14712/18023061.606)

Abstrakt

Teoretická štúdia vychádza z toho, že súčasnou výzvou pre subjekty v ekonomike sa stala udržateľnosť. Medzi kroky vedúce k transformácii ekonomickej teórie a následne k transformácii ekonomiky na udržateľnú, patrí vývoj nových trendov v ekonomickom myslení a rovnako aj nových iniciatív v ekonomike v znamení udržateľnosti. Na ich vzniku a rozvoji sa podieľajú ekogramotné subjekty. V štúdiu je poodhalený teoretický rámec pre ekogramotnosť a zdôraznený jej význam pre udržateľnosť a rozvoj nových trendov ekonomického myslenia i ekonomických iniciatív v znamení udržateľnosti. Ekogramotnosť je prezentovaná ako nová vízia reality, ale aj ako atribút alebo kompetencia, ktorá je založená na porozumení skutočnej hodnoty prírodných entít a životného prostredia. Predpokladá vedomé úsilie subjektov v ekonomike minimalizovať negatívne účinky, ktoré sprevádzajú rozvoj ekonomiky, na prírodu a životné prostredie. Vzhľadom na prípravu budúcich odborníkov pre oblasť ekonomiky je zdôraznená ekogramotnosť ako dôležitý nástroj vzdelávania pre udržateľný rozvoj. Aj rozvoj nových trendov ekonomického myslenia a iniciatív v znamení udržateľnosti sa realizuje vďaka ekogramotným subjektom, a tak vzdelávanie zamerané na ekogramotnosť je vyzdvihnuté najmä v tých vzdelávacích inštitúciách, ktoré pripravujú odborníkov pre ekonomickú sféru.

Klíčová slova

udržiteľnosť, vzdelávaní k udržiteľnému rozvoji, ekogramotnosť, nové trendy ekonomického myslení

Abstract

A theoretical study comes out of the fact that sustainability has become the current challenge for the economic subjects. Development of new trends in economic thinking as well as new initiatives in economy within sustainability belong among the steps leading towards transformation of economic theory and thus also to the transformation of economy into the sustainable one. Eco-literate subjects are part of this foundation and development. This study reveals the theoretical frame for eco-literacy focusing on its significance for sustainability and development of new trends in economic thinking and economic initiatives within sustainability. Eco-literacy is presented as a new vision of the reality as well as an attribute or competence founded on understanding the real value of natural entities and environment. It presumes a conscious effort of subjects in economy with the aim to minimize negative effects accompanying the development in economy, nature and environment. Regarding the

preparation of future experts in the field of economics, eco-literacy is emphasized as an important tool in education for sustainable development. The development of new trends in economic thinking and initiatives within sustainability is also realized thanks to eco-literate subjects, and thus education focusing on eco-literacy is emphasized especially in those educational institutions that prepare experts for the economic sphere.

Keywords

sustainability, education for sustainable development, eco-literacy, new trends in economic thinking

Úvod

Konflikt medzi človekom a prírodou sa neustále zintenzívňuje, o čom svedčia ekologické a environmentálne problémy a krízy, ktoré nadobudli globálny rozmer, a to okrem iného aj vďaka rozvíjajúcej sa ekonomike v novom globálnom prostredí. Aj keď snahy ekonomických subjektov dosahovať hospodársky rast umožňujú zvyšovať kvalitu mnohých ľudí na Zemi, súčasne sa spájajú aj s narušením biosféry, poškodzovaním životného prostredia i prírody. Nastáva situácia, kedy moderná civilizácia ohrozuje pozemskú prírodu, ale i samú seba, a tak jedným z hesiel súčasnosti a súčasne aktuálnou výzvou do budúcnosti sa stáva udržateľnosť.

V štúdií poukazujeme na to, že na uvedenú výzvu už v súčasnosti reagujú aj niektoré ekonomické subjekty, čoho dôkazom je napríklad rozvoj trendov ekonomického myslenia i niektorých ekonomických iniciatív, ktoré sú príslubom rozvoja udržateľnej ekonomiky, a následne aj udržateľnej spoločnosti. Podobné snahy sa v súčasnosti pokladajú za spoločensky naliehavé a okrem iného predpokladajú ekogramotnosť.

Naším cieľom je predstaviť ekogramotnosť ako novú víziu reality, koncept, kompetenciu či vlastnosť, ktorá umožňuje všetkým subjektom, a teda aj tým, ktorí sa angažujú v ekonomike, porozumieť vzťahom spoločnosti a prírody, prežívať prináležitosť k prírode i k celej ľudskej spoločnosti, a následne zodpovedne realizovať svoje činnosti v ekonomike. Ekogramotnosť predstavujeme ako dôležitý predpoklad rozvoja nových trendov ekonomického myslenia i niektorých nových ekonomických iniciatív v znamení udržateľnosti a v tejto súvislosti poukazujeme na to, že je dôležitým komponentom vzdelávania pre udržateľný rozvoj, pričom potrebu vzdelávania zameraného na formovanie a posilňovanie ekogramotnosti ako vlastnosti či kompetencie zdôrazňujeme najmä v príprave subjektov pre ekonomiku.

Materiál a metódy

Štúdiá sa opiera o teoretický výskum, o kvalitatívnu analýzu textov a dokumentov. Výskum je realizovaný v záujme rozvoja poznania, ale i pre potreby praxe a vychádza z aktuálneho stavu spoločnosti, poukazuje na premeny a neudržateľnosť vývoja spoločnosti, ktoré spôsobuje rozvoj ekonomiky v globálnom svete. Súčasne explikuje, že aktuálnou výzvou pre ekonomické subjekty v globálnom prostredí sa stáva udržateľnosť, pričom poddhaľuje teoretický rámec pre ekogramotnosť, zdôrazňuje jej význam pre udržateľnosť a pre rozvoj nových trendov ekonomického myslenia i ekonomických iniciatív v znamení udržateľnosti. V tejto súvislosti je poukázané aj na význam vzdelávania zameraného na ekogramotnosť pre subjekty, ktoré pôsobia alebo budú pôsobiť v ekonomickej sfére.

Uvedený výskum sa opiera o kvalitatívne metódy s cieľom systematicky sledovať a študovať ekonomické štruktúry a vzťahy, ale aj pozadie prírodného a spoločenského prostredia. Teoretickým zdrojom sú informačné pramene z viacerých spoločenských vied (monografie, časopisecká literatúra, elektronické zdroje) a opierajúc sa o ne je kriticky nazerané na stav prírody a celkový stav environmentu a následne explikované, že smerovanie k udržateľnejšej budúcnosti predpokladá rozvoj udržateľnej ekonomiky, ktorá sa viac než na blahobyť ľudí bude zameriavať na ich udržateľnú existenciu. A zároveň aj to, že transformácia ekonomiky na udržateľnú, sa opiera o koncepciu udržateľného rozvoja, ktorá má charakter novej globálnej rozvojovej paradigmy.

Koncepty – udržateľnosť i ekogramotnosť sú v príspevku predstavené ako nové vízie reality a predpoklady rozvoja niektorých súčasných a najmä nových trendov ekonomického myslenia ako i niektorých iniciatív v súčasnej ekonomike. Ekogramotnosť sa okrem toho

poníma ako vlastnosť a kompetencia, a tiež dôležitá zložka vzdelávania pre udržateľnosť. Nakoľko rozvoj nových trendov ekonomického myslenia a iniciatív sa v ekonomike realizuje vďaka ekogramotným subjektom, je vyzdvihnuté vzdelávanie zamerané na ekogramotnosť najmä v tých vzdelávacích inštitúciách, ktoré pripravujú odborníkov pre ekonomickú sféru.

Udržateľnosť, súčasné i nové trendy ekonomického myslenia

Súčasný ekonomický rozvoj sa pokladá za neudržateľný, a to najmä vzhľadom na to, že v snahe maximalizovať blahobyť človeka dochádza k nadmernému zaťažovaniu prírody. Problémom sa stáva, že rozvoj a ekonomiky¹ sprevádzajú negatívne účinky na ekosystém Zeme a hlavne na jej biosféru, čo v konečnom dôsledku ohrozuje aj človeka. Aktuálnou výzvou pre ekonomické subjekty v globálnom prostredí sa tak stáva udržateľný rozvoj, resp. udržateľnosť², dosahovanie ekonomických cieľov a uspokojovanie potrieb súčasnej generácie, ale i ďalších generácií prihládajúc na spoločenské prostredie, prírodu a ďalšie mimoekonomické hodnoty. S uvedenou výzvou súvisí úloha – transformovať ekonomiku na udržateľnú, ktorá bude zabezpečovať ekonomický a zároveň sociálny rozvoj spoločností udržateľným spôsobom, rešpektujúc hodnotu prírodných systémov.

I keď koncepcia udržateľného rozvoja nie je celkom novou koncepciou, má charakter novej globálnej rozvojovej paradigmy³ a predstavuje najčastejšiu odpoveď na vznik a rozvoj globálnych problémov či rizík a kríz, ktoré ohrozujú budúcnosť ľudstva i celej biosféry. V súlade s ňou by mala prebiehať aj transformácia economickej teórie a jej pretvorenie na báze holistického videnia sveta⁴. Ako sa uvádza, je nutné sa opierať o holistickú interpretáciu súčasných ekonomických problémov, vedúcich k ponímaniu ekonomiky ako otvoreného pod-systému, ktorý je súčasťou vyšších systémov (spoločnosť, príroda, univerzum) (Klinec, 2002, 2010). Zmyslom koncepcie udržateľného rozvoja nie je iba ochrana životného prostredia, ale napríklad aj dosahovanie takého ekonomického rastu, ktorý je spravodlivý a poskytuje príležitosť nielen privilegovaným, ale všetkým ľuďom sveta, a to bez ďalšej deštrukcie svetových neobnoviteľných prírodných zdrojov a s ohľadom na únosnosť planéty (UNDP, 1992). Konkrétnejšie to napríklad znamená riešiť chudobu prostredníctvom hospodárskeho rastu, ale aj racionálne využívať prírodné zdroje, chrániť životné prostredie a pod.

¹ Uvažuje sa o industriálnom modeli ekonomiky, ktorý nerešpektuje „limitovanosť zdrojov Zeme, priestoru pre rast, ako i „limitovanosť“ priestorov pre ukládanie odpadov a vyznačuje sa neobmedzenou expanziou vo všetkých smeroch v čase i priestore (Klinec, 2002, 2010).

² Najznámejšiu definíciu udržateľného rozvoja ako rozvoja, ktorý zodpovedá potrebám prítomnosti bez toho, aby obmedzoval možnosti uspokojovať potreby budúcich generácií, ponúka správa *Naša spoločná budúcnosť* (1987) vydaná Svetovou komisiou pre životné prostredie pod vedením G. H. Brundtlandovej (bližšie pozri: Brundland, G. H. et al., 1991).

³ Koncepcia TUR sa pokladá za globálnu rozvojovú paradigmu ako i za základnú rozvojovú paradigmu 21. storočia (bližšie pozri napr.: Blažej, 2005). A rovnako za projekt pre zosúladenie ekonomického a sociálneho rozvoja s požiadavkou ochrany životného prostredia, pričom ekonomický systém sa musí opierať o alternatívne hodnotové orientácie, ktoré podporujú smerovanie k udržateľnému rozvoju (bližšie pozri napr. Klinec, 2000). Cieľom takéhoto projektu je nastolenie harmónie medzi človekom a prírodou, medzi spoločnosťou a jej životným prostredím tak, aby sme sa priblížili k ideálom humanizmu, úcty k životu a prírode.

⁴ V súčasnosti sa objavujú niektoré návrhy a riešenia, ktoré sa ale odkláňajú od trhovej ekonomiky a systému trhu. Napríklad humánný saturostacionárny systém, ktorý predstavuje jednotnú centrálnu spravovanú a kontrolovanú spoločnosť bez ekonomických subjektov, no s ľudskými subjektami, ktoré sa orientujú na neekonomický život. Súčasne má byť zabezpečená trvalo udržateľná ľudská existencia, rešpektujúca Zem ako uzatvorený systém, naplnené prirodzené právo ľudí na prírodu, prirodzené právo na prácu a odpočinok (bližšie pozri: Stehlík, 2000).

Prikláňame sa k názoru Hermana Edwarda Dalyho⁵, že ľudstvo musí urobiť prechod k udržateľnému hospodárstvu na základe toho, že berie do úvahy prirodzené biofyzikálne hranice globálneho ekosystému, ktorý môže pokračovať aj v budúcnosti. Ak tak neurobí, môže byť prekliate nielen neekonomickým rastom⁶, ale aj ekologickou katastrofou, ktorá by výrazne znížila životnú úroveň (Daly, 2007).

Jedným z dôležitých predpokladov rozvoja udržateľnej ekonomiky je uvedomovanie si hodnoty prírody ako celku, a tiež hodnoty prírodných entít, a teda hodnôt „samých osebe“, a to nezávisle od vedomia či od ich ekonomického ohodnocovania. Hodnotová reorientácia človeka je sociálne podmienená a predpokladá prehodnotenie uznávaných hodnôt, porozumenie a prijatie nových, resp. staronových hodnôt, o ktoré sa opiera nová globálna rozvojová paradigma – koncepcia udržateľného rozvoja. Ide najmä o environmentálne hodnoty, o prírodu a prírodné entity, ktoré sú univerzálnymi hodnotami, a tak by mali vstupovať aj do hodnotových súdov.

V rámci hodnotovej reorientácie človeka je nutné ponímať environmentálne hodnoty ako univerzálne hodnoty, a to bez ohľadu na užitočnosť či neužitočnosť pre človeka. Rozvoj udržateľnej ekonomiky predpokladá správne porozumieť tomu, že environment má existenčný význam pre udržanie a fungovanie života na Zemi. A rovnako tomu, že príroda by mala byť primárnou hodnotou aj vtedy, ak je nutné voliť medzi ekonomickými či inými záujmami človeka (Smolková, 2003). Porozumenie fenoménom – príroda, ekonomika, ako i kultúra, by umožňovalo subjektom v ekonomike vyhýbať sa neutrálnemu hodnoteniu prírody, prírodných javov a procesov, prípadne k nim zaujímať čisto utilitárny prístup. Ekonomika je totiž subsystémom kultúry, ktorý je na prírode závislý, a tak musia byť všetky hodnoty, vrátane tých, ktoré človek vytvára zámernou alebo nezámernou činnosťou, posudzované vzhľadom na prírodné hodnoty. A teda aj ekonomické hodnoty. Rozvoj kultúry, a teda aj ekonomiky je totiž možný iba dovtedy, kým nerozvráti svoju prirodzenú základňu, t. z. prírodné prostredie, ako aj prírodu v človeku samom. Vyžaduje to uvedomovať si, že príroda je systémom, ktorý vytvoril človeka, ktorého súčasne zahŕňa, pričom štruktúrne, funkčne i hodnotovo stojí nad kultúrou (Šmajš, 2014).

V snahe zosúladiť ekonomiku a jej fungovanie s novou ekonomickou a civilizačnou realitou a so zachovaním životného prostredia na Zemi, sa o environmentálne hodnoty či hodnoty zlučiteľné alebo kompatibilné s koncepciou udržateľného rozvoja⁷ opierajú niektoré trendy ekonomického myslenia. Ich vznik v značnej miere vyvolal tlak verejnosti a jej záujem o environmentálne problémy, a to aj v dôsledku toho, že environmentálnym otázkam a problémom sa začali intenzívne venovať média. V súčasných trendoch ekonomického myslenia je ekonomika chápaná ako neoddeliteľná súčasť spoločnosti, determinovaná fungovaním mimoekonomických štruktúr sociálneho života. Nezameriavajú sa len na štúdium ekonomických štruktúr a vzťahov, ale aj na pozadie prírodného a spoločenského prostredia. Ide

⁵ H. E. Daly je profesor na University of Maryland School of Public Policy, spoluzakladateľ Medzinárodnej spoločnosti pre ekologickú ekonómiu, ako aj spoluzakladateľ a spolupracovník redaktora časopisu Ecological Economics.

⁶ Neekonomický rast vysvetľuje H. E. Daly ako neehospodárny rast, ktorý „začína stáť viac ako sa oplatiť“. Rast v ekonomike nazývame „ekonomický rast“ – aj keď sa tento rast stal neekonomickým v základnom slova zmysle – „choroba rastie ako rýchlejšie ako bohatstvo.“ (Daly, 2012)

⁷ M. Huba (2006) napríklad objasňuje, že hodnoty zlučiteľné s trvalo udržateľným spôsobom života predstavujú súbor hodnôt, ktoré podporujú posun k udržateľnej budúcnosti. Tvoria jadro spoločného dedičstva ľudstva, sú kompatibilné s trvalo udržateľným spôsobom života a ponúkané ako alternatíva k hodnotám, o ktoré sa opiera industriálna spoločnosť. Ďalej bližšie pozri napr. (Nováček & Vavroušek, 1993; Vavroušek, 1994).

nielen o *environmentálnu ekonómiu*, resp. ekonómiu životného prostredia (Environmental Economics), *ekologickú ekonómiu* (Ecological Economics), ale aj o nové ekonomické koncepty či modely ako *zelená ekonomika* (Green Economy), *zdieľaná ekonomika* (Shared economy), *obehová – cirkulárna ekonomika* (Circular Economy) a i. Okrem toho, v znamení udržateľnosti sa rozvíjajú aj ďalšie ekonomické iniciatívy s prívlastkom „udržateľný“, t. j. „sustainable“, napríklad *udržateľný marketing* (Sustainable Marketing), *udržateľné poľnohospodárstvo* (Sustainable Agriculture) atď.

Konkrétnejšie napríklad *environmentálna ekonómia* resp. ekonómia životného prostredia vznikla v 70. rokoch 20. storočia v snahe o efektívnu modifikáciu ekonomického systému tak, aby sa zamedzilo ďalšiemu znehodnocovaniu životného prostredia a dochádzalo k jeho skvalitňovaniu (Čech, 2005). Navrhuje spôsoby regulácie ekonomických aktivít vzhľadom na dosiahnutie rovnováhy medzi ekologickými, ekonomickými a ďalšími spoločenskými cieľmi. Jej snahou je identifikovať konkrétne nástroje, ktoré by mali regulovať trh tak, aby dochádzalo k čo najefektívnejšiemu využívaniu a rozdeľovaniu prírodných zdrojov. Berie na vedomie, že zdroje, či už ľudské, prírodné alebo finančné, sú konečné, a tak si vytyčuje cieľ – dosahovať maximálny možný prínos čo najefektívnejšími cestami (bližšie pozri napr. Kolstad, 2000; Anderson, 2010; Slavíková, 2015).

Ekologická ekonómia, ktorá sa pokladá za interdisciplinárnu vedu a k vyššie uvedeným problémom má oveľa razantnejšie prístupy a stanoviská než environmentálna ekonómia, resp. ekonómia životného prostredia. Čerpá z ekonomických vied a z prírodných vied, najmä z ekológie a je zakotvená v širšom ekosystéme, podporujúcom všetky ľudské aktivity. Ako sa uvádza, z toho vyplýva potreba obmedzovať ekonomický rast a zlepšovať príležitosti pre zabezpečovanie dlhodobého blahobytu pre ľudí (Costanza, 2010). Aj keď doposiaľ ekologická ekonómia nepredstavuje ideologicky a metodologicky jednotný odbor, za jednotiaci prvok možno pokladať dôraz na prepojenie ekológie a ekonómie, na materiálny a energetický charakter ekonomickej reality a rovnako snahy hľadať a stanovovať limity materiálových a energetických tokov. Herman Daly spolu s Joshuom Farleym vymedzujú ciele ekologickej ekonómie ako hľadanie ciest k „ekonomike ustáleného stavu“ a tiež k spravodlivej distribúcii zdrojov vzhľadom na súčasnú generáciu i na budúce generácie. Táto ekonomika nerastie, no ani neklesá, zotrúva na úrovni, ktorá umožňuje obnovu prírodných ekosystémov, a tak aj zabezpečuje dlhodobú a dôstojnú existenciu ľudstva (Daly & Farley, 2004).

O efektívne využívanie zdrojov s minimálnymi negatívnymi dopadmi na životné prostredie sa usiluje *zelená ekonomika*, ktorá je podľa UNEP (United Nations Environment Program) koncept zameraný na podporovanie ľudskej prosperity a sociálnej rovnosti tak, aby sa súčasne výrazne znižovali environmentálne riziká a ekologické škody. Ide o nízko uhlíkovú ekonomiku, ktorá efektívne využíva zdroje (UNEP, 2011). Tento nový ekonomický koncept sa od tradičných líši tým, že náležite zohľadňuje environmentálne a sociálne externality a nezameriava sa na rast HDP ako na konečný cieľ. Usiluje sa o dosahovanie takzvaného „zeleného rastu“ (Green Growth)⁸ a pomocou neho o vyššiu kvalitu života a sociálnej inklúzie, pričom zároveň majú byť znižované environmentálne riziká a ekologické škody. Uznáva, že zhoršovanie životného prostredia podkopáva dlhodobý hospodársky rast, ľudský rozvoj, a tak sa zameriava na efektívne využívanie zdrojov (European Commission. 2018).

⁸ Zelený rast znamená podporu hospodárskeho rastu a rozvoja, a zároveň zabezpečuje, aby prírodné aktíva naďalej poskytovali zdroje a environmentálne služby, o ktoré sa opiera naša prosperita (OECD. Green Growth).

O efektívne využívanie zdrojov sa snaží aj *zdieľaná ekonomika*, ktorá sa zakladá na zdieľaní, požičiavaní výmene alebo prenajímaní statkov namiesto ich vlastníctva. Niekedy sa označuje tiež termínom *spoluspotrebiteľstvo*, či *delená spotreba*. Zdieľanie zahŕňa vytváranie hodnôt, produkciu, distribúciu, obchod a spotrebu tovaru a služieb rôznymi ľuďmi a organizáciami. Tento model ekonomiky pomocou technológií (komunikačnej infraštruktúry) prepája dodávateľov, ktorí sú ochotní prenajímať svoje aktíva záujemcom o tieto aktíva, teda spotrebiteľom (Veber et al., 2016). Označuje činnosti v obchodných modeloch, kde sú platformy pro spoluprácu, ktoré vytvárajú otvorený trh pre dočasné využívanie tovaru alebo služieb. Nakoľko fungovanie tejto ekonomiky sa opiera o moderné technológie, miestom realizácie výmeny, resp. zdieľania, je webová alebo mobilná aplikácia či webstránka. V ekonomike „zdieľania“ nachádzame kategórie aktérov: a) poskytovateľov služieb, ktorí zdieľajú aktíva, zdroje, čas alebo zručnosti. Napríklad súkromné osoby, ponúkajúce príležitostné služby (tzv. „peers“, subjekty na rovnakej úrovni) alebo poskytovateľov služieb v rámci výkonu svojho povolania („profesionálni poskytovatelia služieb“), b) ich užívateľov, c) sprostredkovateľov, ktorí prostredníctvom on-line platformy prepájajú poskytovateľov s užívateľmi a uľahčujú medzi nimi transakcie („platformy pre spoluprácu“) (Evropská komisia 2016).

Z ekonomického hľadiska sa medzi výhody tejto ekonomiky zaraďuje - výrazné znížovanie nákladov, a tak aj ceny, rast konkurencie, dopytu aj ponuky. Konkurenčnou výhodou je efektívne využívanie zdrojov, čo značí využívanie zdrojov udržateľným spôsobom. Udržateľným ekonomickým modelom je aj *obehová (cirkulárna) ekonomika*, resp. *obehové hospodárstvo*, ktoré sa taktiež zameriava na využívanie zdrojov efektívnymi spôsobmi. Jeho cieľom je opätovné zapojenie všetkých produktových a materiálových tokov do svojho cyklu po svojom použití, aby sa opätovne stali zdrojmi pre nové produkty a služby. Usiluje sa tak predlžovať životné cykly výrobkov a komponentov, a to zmenami vo výrobe, spotrebe a narábaní s odpadmi. Pozitívom je nielen minimalizácia plytvania zdrojmi a vracanie materiálov, komponentov či produktov späť do výrobného procesu, čím je kladený dôraz na udržateľné využitie zdrojov v uzavretom cykle. Prírodné zdroje sú zároveň využívané šetrnými spôsobmi, efektívne, čím dochádza aj k zníženiu odpadov. Hodnota výrobkov a materiálov sa udržiava v obehovom hospodárstve tak dlho, ako je to možné. Využitie odpadu a zdrojov je minimalizované. Keď skončí životnosť produktu, je znova použitý na vytvorenie ďalšej hodnoty, čo prináša významné hospodárske výhody, ktoré prispievajú k inovácii, rastu a k tvorbe pracovných miest. Z dlhodobého hľadiska toto hospodárstvo podporuje udržateľnosť a konkurencieschopnosť. Napomáha zachovať zdroje, otvára nové obchodné príležitosti vybudovať novú generáciu inovatívnych európskych podnikov, ktoré efektívne využívajú zdroje, realizujú výrobu a export čistých výrobkov a služieb po celom svete, vytvárajú pracovné miesta, šetria náklady pre európske priemyselné odvetvia, a tiež vytvárajú príležitosti pre sociálnu integráciu a súdržnosť (bližšie pozri: Európska Komisia. 2019).

Uvedené i ďalšie trendy ekonomického myslenia, ako i ekonomické modely či iniciatívy, možno pokladať za dôležitý krok k tomu, aby starosť o životné prostredie nebola iba deklarovaná, ale presunula sa do roly jedného z cieľov ekonomického a celkovo – spoločenského rozvoja. I keď aktéri snažiaci sa o rozvoj týchto ekonomických trendov sa nevzdávajú dosahovania ekonomického rastu⁹, usilujú sa pristupovať k životnému prostrediu šetrne. Na-

⁹ Fungovanie trhu predpokladá ekonomický rast. Vzhľadom na ekonomický pilier udržateľného rozvoja ekonomická prosperita sa pokladá za dôležitý predpoklad udržateľného rozvoja, dôležitým predpokladom zmiernenia chudoby v rozvojovom svete, i keď ekonomický rast nesmie mať negatívne dopady na životné prostredie (bližšie pozri: Brundtland, et al., 1991). Ako sa uvádza: „Opustenie ekonomického

príklad prostredníctvom zavádzania environmentálne vhodných postupov a technológií vo výrobe, ochranou obnoviteľnosti zdrojov a efektívnosťou v ich využívaní, snahou o čo najvyššiu využiteľnosť produktov a komponentov pri čo najmenšom zaťažení životného prostredia, zachovávaním kvality života bez ohrozovania potrieb ďalších generácií zákazníkov a podobne. Spoločným menovateľom týchto znakov je udržateľnosť, a tak rozvoj vyššie uvedených, ale i nových trendov ekonomického myslenia, nových modelov aj iniciatív v ekonomike, si okrem iného, bude vyžadovať ekogramotnosť (eco-literacy).

Ekogramotnosť a jej význam pre rozvoj nových trendov v znamení udržateľnosti

Ekogramotnosť si zjavne vynútila nová situácia vo svete, ohrozenie súčasného i budúceho rozvoja jedinca, kultúry, civilizácie. Ide o koncept, ktorý navrhol Fritjof Capra¹⁰, pričom myšlienku ekogramotnosti vyvinul už David W. Orr, ktorý kládol dôraz na vytváranie trvalo udržateľných ľudských spoločností a v tejto súvislosti zdôrazňoval potrebu zásadným spôsobom rekonštruovať celý vzdelávací systém (bližšie pozri Cutter-Mackenzie & Smith, 2003). O jeho práce sa opieral Capra, keď predstavil ekogramotnosť a opisoval tento nový vzdelávací rámec založený na holistickom prístupe pre rozvoj učiacich sa (Mitchell – Mueller, 2011; Semetsky, 2010; Stanger, 2011).

Orr a Capra definujú pojem ekogramotnosť ako chápanie princípov organizácie ekosystémov a aplikácie týchto princípov na vytvorenie trvalo udržateľných komunít a spoločností (McBride, 2011; McBride et al., 2013). Práve Capra je ten, ktorý predstavil ekogramotnosť ako novú víziu reality, ktorá by mala tvoriť základ našich budúcich technológií, ekonomických systémov a sociálnych inštitúcií, a tiež ako výzvu pre vzdelávanie v budúcom storočí. Ako pritom podotkol, ak to tak nebude, nebude ani žiadna budúcnosť ľudstva, čím zjavne podčiarkol význam ekogramotnosti pre udržateľnosť (Capra, 1997a). Podľa neho v udržateľnom spoločenstve nie je dôležitý len hospodársky rast či rozvoj, podiel na trhu či konkurenčná výhoda, ale celá pavučina života, od ktorej závisí naše dlhodobé prežívanie. Takéto spoločenstvo je utvárané tak, aby zachovávalo život v súlade s prírodou.

Aj ekonomika je živým systémom existenčne závislým na okolitých ekosystémoch. Capra napríklad podotýka, že nové technológie by mali slúžiť výrobe úplne nových produktov a nie iba na reparáciu starých, ekologicky nevhodných. Týmto spôsobom by sa realizovala zásadná premena technológií a sociálnych inštitúcií a tiež by bola premostená priepasť medzi

rastu i trhového ekonomického systému, ktorý je s hmotným hospodárskym rastom tesne prepojený tak nemusí byť vôbec jednoduchou záležitosťou. Zvlášť keď trhové hospodárstvo a s ním späté hospodárske štruktúry veľmi silne ovplyvňujú nielen sociálny a politický vývoj, ale tiež hodnotovú orientáciu a morálne kvality väčšiny ľudí." (Heczko, 2003). Na druhej strane sa objavujú aj úvahy o udržateľnom neraste. N. Georgescu-Roegen, zakladateľ ekologickej ekonómie, sa pokladá za jedného z inšpirátorov súčasného hnutia „nerastu“ usilujúceho sa o tzv. udržateľný nerast, čo značí – nielen o „ekonomiku ustáleného stavu“ (Steady-state economy), ale explicitne o zníženie materiálového a energetického prietoku ekonomickými systémami (najmä v krajinách globálneho Severu) (Johanisová, 2014). Udržateľný nerast sa chápe ako demokratický, sociálne spravodlivý a environmentálne prínosný proces postupného znižovania objemu produkcie i spotreby, ktorý zvyšuje ľudskú spokojnosť a zlepšuje lokálne i globálne podmienky pre život, a to v krátkodobom aj dlhodobom horizonte (bližšie pozri napr. Schneider a kol. 2010; Kallis, 2011 a i.) Jeho úlohou je nastoliť rovnovážny stav medzi ľudskou spoločnosťou, ekosystémom a industriálnou produkciou s cieľom zabezpečiť udržateľnosť.

¹⁰ Americký fyzik F. Capra je jeden z kritikov súčasnej ekonómie a teoretik novej paradigmy. Podľa neho je ekonómia charakteristická fragmentárnym a redukcionistickým prístupom, pričom vyzýva k zmene paradigmatálnych východísk ekonomickej teórie na báze holistického vnímania a videnia k holistickej interpretácii súčasných ekonomických problémov.

ľudskými plánmi a ekologicky udržateľným systémom prírody (Capra, 1982). Východisko k zmene a k odvráteniu ekologickej katastrofy vidí v nových technológiách a ekogramotnosti.

Teoretický rámec pre ekogramotnosť vytvárajú ekologické faktory životného prostredia a sociálne faktory. Capra odmieta starú antropocentrickú paradigmu, hlási sa k hlbinej ekológii (deep ecology)¹¹ opierajúcej sa o ekocentrické hodnoty a rovnako k názoru, že všetky žijúce bytosti sú členmi ekologických spoločenstiev a vytvárajú sieť vzájomnej závislosti (bližšie pozri Capra, 1997a, 1997b) „Byť ekologicky gramotný alebo ekogramotný, znamená pochopenie princípov organizácie ekologických spoločenstiev (ekosystémov) a používanie týchto princípov pre vytváranie udržateľných spoločenstiev“ (Capra, 1997b, s. 297). Ekogramotnosť je nielen podľa Capru, ale i niektorých ďalších (Orr, 1992; Kohák, 1998; Klemow, 1991; Cutter-Mackenzie & Smith, 2003; Nečas, 2006; Woollorton, 2006; Nichols, 2010; McBride, 2011 a i.) dôležitá pre budovanie udržateľnej spoločnosti. Subjekty v ekonomike nabáda k udržateľnému využívaniu prírodných zdrojov a k ochrane ekosystému ako základnej materiálnej a funkčnej jednotke v prírode.

Za základ ekogramotnosti sa pokladá myšlienka využívania zdrojov takým spôsobom, aby bola zabezpečená ich dostupnosť aj budúcim generáciám (McBride et al., 2013). Ide o myšlienku, ktorá je aj základom koncepcie udržateľného rozvoja. Podľa Capru ale súčasným ekonómom takéto uvažovanie o využívaní zdrojov chýba. Konkrétnejšie, kriticky poukázal na to, že im chýba ekologická perspektíva a majú sklon vyseparovať ekonomiku z ekologického tkaniva, do ktorého je vrastená. Vychádza zo systémového prístupu k životu a zdôrazňuje, že žijeme v prepojenom svete, v globálnom svete, kde všetky javy (biologické, psychologické, atď.) navzájom súvisia. Jeho prístup k svetu je holistický, chápe ho ako organizmus vzájomne prepojených a závislých fyzických, biologických, psychologických, sociálnych, kultúrnych fenoménov. Zároveň zdôrazňuje, že je v ňom dôležité zachovávať sociálnu a ekologickú rovnováhu, lebo v opačnom prípade začne svet upadať do krízy. Aj ekonomiku je nutné ponímať v zmysle systémového pohľadu ako živý systém, v ktorom sú zložky vzájomne prepojené komplexnou sieťou vzájomných závislostí (bližšie pozri napríklad Capra, 1997b, 2015).

Vzhľadom na vyššie uvedené možno predpokladať, že vzdelávanie zamerané na ekogramotnosť, implementované do prípravy budúcich odborníkov pre ekonomiku, by posilnilo ich environmentálne uvedomenie¹² a pomohlo im osvojiť si udržateľný prístup k ekonomike i celkovo k životu. Spolu s ďalšími poznatkami by tak mohlo prispieť k tomu, že budú schopní participovať na tvorbe a rozvoji nových ekonomických iniciatív a rozvíjať udržateľnú ekonomiku. Samozrejme, nová globálna paradigma – TUR, o ktorú by sa mala opierať i ekonomika, doposiaľ predstavuje iba novú víziu reality, pričom kedy, za akých podmienok a ako sa bude reálne uskutočňovať reštrukturalizácia spoločnosti, a tiež aj ekonomiky, ktorá je rozhodujúcou oblasťou života spoločnosti, na udržateľnú, v značnej miere závisí od dobre pripravených odborníkov.

¹¹ Základy hlbinej ekológie položil A. Naess, ktorý videl cestu k prekonaniu súčasnej krízy životného prostredia v hlbokoj premene civilizácie. Hlbinný (deep) smer sa radikálne odkláňa od antropocentrizmu. Ako uviedol: „Nemali by sme myslieť len na život nášho druhu, ale na život celej planéty. Naša Zem je viac, než my - má väčší význam než náš tak izolovaný druh.“ (Naess, 1996).

¹² Dosah environmentálneho uvedomenia je široký. Podľa A. Mravcovej: „Ako základ vidíme príležitosť získať vedomosti, zručnosti a postoje potrebné na ochranu a zlepšenie životného prostredia pre nás a pre ďalšie generácie. Rozvíja a podporuje nové pozitívne spôsoby opatrenia na zlepšenie životného prostredia medzi ľuďmi.“ (Mravcová, 2019, s. 33)

V tejto súvislosti je nanajvýš potrebné integrovať do učebných plánov aj vzdelávanie zamerané na ekogramotnosť, a to najmä v tých vzdelávacích inštitúciách (v sekundárnom i terciárnom vzdelávaní), ktoré sa zameriavajú na prípravu budúcich ekonómov, ekonomických manažérov a ďalších odborníkov v ekonomike. Mnohí súčasní absolventi týchto škôl totiž nie sú dostatočne pripravení na to, aby konkrétne problémy v praxi riešili v súlade s požiadavkou udržateľnosti a aby sa aktívne zasadzovali o rozvoj udržateľnej ekonomiky i spoločnosti. Túto úlohu si ale najskôr musia uvedomiť kompetentné subjekty, ktoré rozhodujú o obsahu jednotlivých študijných plánov na stredných i vysokých školách s ekonomickým zameraním, ale aj niektoré ďalšie spoločenské subjekty. Zostáva veriť, že budú dostatočne ekogramotné a pomôžu tak nielen našej ekonomike, ale v konečnom dôsledku aj nám všetkým.

Ekogramotnosť ako vlastnosť či kompetencia a jej formovanie

Ekogramotné subjekty sú nádejou pre rozvoj udržateľnej ekonomiky a spoločnosti. Ekogramotnosť sa poníma aj ako vlastnosť či kompetencia, ktorá je dôležitá nielen pre subjekty pôsobiace v ekonomike. Napríklad Fritjof Capra a Michael K. Stone (2010) sú presvedčení, že sa musí stať jednou z podstatných vlastností politikov, vedúcich pracovníkov a odborníkov vo všetkých sférach, a tiež najdôležitejšou súčasťou vzdelávania na všetkých úrovniach – od základných a stredných škôl až po vysoké školy, univerzity, ďalšie vzdelávanie a odbornú prípravu profesionálov. Všetci, vrátane ekonómov, manažérov, by sme sa mali podľa nich inšpirovať spoločnosťami, ktoré sa udržiavali storočia. Ide o ekosystémy prírody, ktoré sú udržateľnými spoločenstvami rastlín, zvierat a organizmov.

Ako vlastnosť sa ekogramotnosť spája so schopnosťami či kompetenciami¹³, ktoré umožňujú porozumieť vzťahom spoločnosti a prírody, prežívať prináležitosť k prírode i k celej ľudskej spoločnosti. Práve ekogramotní jedinci si dokážu uvedomovať, že v súčasnom svete sa výroba a spotreba rozvíjajú exponenciálnym tempom, pričom prírodné zdroje, ktoré ľudstvo využíva pri uspokojovaní svojich potrieb, pribúdajú len veľmi pozvoľna, ba dokonca klesajú, čo sa dostáva do rozporu s požiadavkou udržateľného rozvoja. Aj keď zároveň nemožno poprieť, že vďaka technologickému rozvoju dokážu mnohí tieto zdroje efektívne a hospodárne využívať¹⁴.

Ekogramotnosť ako vlastnosť či skôr kompetencia sa musí opierať o poznanie skutočnej hodnoty prírodných entít, životného prostredia, čo umožní subjektom zodpovedne zvažovať limity čerpania zdrojov, a napokon aj všetky iniciatívy, ktoré vedú k rastu produkcie a zisku. Ako sa uvádza, namiesto budovania ekonomík (a spoločností) na vedomostiach zameraných na to, ako dobývať prírodu, je veľkou výzvou našej doby budovať a rozvíjať trvalo udržateľné spoločenstvá navrhnuté v súlade so živou prírodou. Myšlienka, že výskum by mal prichádzať s poznatkami, ktoré dávajú ľuďom moc nad prírodou, by mala byť nahradená novým prístupom. Cieľom by malo byť rozvíjanie takých vedomostí, ktoré nás učia, ako môžeme prispôsobiť hospodárstvo takým zásadám, akými sa riadi príroda (Capra & Jacobsen, 2017). Na základe nich by subjekty v ekonomike mali reálne zabezpečovať, aby sa starosť o životné prostredie presunula do roly jedného z cieľov ekonomického a celkovo –

¹³ Schopnosť sa poníma ako psychická vlastnosť osobnosti, ktorá je (predpokladom) úspešného vykonávania určitej činnosti, kým kompetencia predstavuje schopnosť (správanie, činnosť a pod.), ktorú charakterizuje vynikajúci výkon v niektorej oblasti činnosti (bližšie pozri napr. Hrmo & Turek, 2003).

¹⁴ Pozri napr. optimistický prístup ekonóma Juliana Simona. In Simon, 1998, prípadne Simon, 2006.

spoločenského rozvoja. Konkrétnejšie to znamená, transformovať svoje vedomosti a schopnosti do tvorivých návrhov, rozvíjať nové trendy ekonomického myslenia a participovať na tvorbe nových udržateľných ekonomických modelov či rozvíjať v ekonomike nové iniciatívy. Dôkazom toho, že už dnes sú niektoré subjekty schopné zhostiť sa i tejto úlohy, sú vyššie uvádzané trendy ekonomického myslenia i nové iniciatívy v ekonomike. Takéto subjekty pokladáme za ekogramotné. Doposiaľ ich ale nie je dostatok, nakoľko v snahe obstáť v konkurencii sa súčasní ekonomickí aktéri usilujú predovšetkým o dosahovanie ekonomického rastu, zisku, zvyšovanie reputácie na trhu a podobne, a to aj za cenu nešetrných postupov a spôsobov voči životnému prostrediu. Zjavne pritom opomínajú požiadavky – zachovávať dostatočné množstvo prírodných zdrojov pre budúce generácie, dlhodobo uspokojovať aspoň základné potreby obyvateľov Zeme, nezničiť pritom biosféru, neobnoviteľné zdroje a zabezpečovať funkčnú dynamickú rovnováhu medzi ľudskou civilizáciou a mimoludskou prírodou.

Ekogramotnosť ako vlastnosť či kompetencia je viac či menej prínosná pre všetky ekonomické subjekty, ktoré pôsobia na trhu, a tak ako už bolo vyššie uvedené, pokladáme za dôležitý rozvoj vzdelávacích aktivít a foriem vzdelávania zameraných na rozvoj ekogramotnosti. Mali by sa stať najmä súčasťou vzdelávacích plánov a programov na školách, ktoré pripravujú expertov pre oblasť ekonomiky. Avšak nielen na týchto školách. Podľa Šmajsa je potrebné súčasnej generácii ponúknuť také vzdelanie, ktoré jej umožňuje poznať absolútnu prioritu života, kompatibilitu kultúry s prírodou¹⁵ (Šmajš, 2008a, 2008b). Podobne sa uvádza, že „Environmentálne súvislosti rozmanitých javov – umenie rozoznať ich a pracovať s nimi – predstavujú výzvu pre celý systém vzdelávania.“ (Dlouhá, 1999, s. 258) V súčasnosti sa tak stretávame s termínmi – proprírodné vzdelávanie, environmentálne vzdelávanie, udržateľné vzdelávanie a podobne¹⁶. Tieto i niektoré ďalšie typy vzdelávania k udržateľnému rozvoju napomáhajú, aby sa objekty vzdelávania stávali ekogramotné, schopné prihliadať na hodnotu ekosystému, zodpovedne zvažovať limity čerpania zdrojov a preberať zodpovednosť za iniciatívy, ktoré vedú k rastu produkcie a zisku, ale aj k rastu spotreby a konzumu a podobne. Capra a Stone (2010) napríklad uvádzajú, že udržateľné vzdelávanie (sustainability education) sa má zameriavať na získanie ekologickej gramotnosti, od ktorej v nasledujúcich desaťročiach závisí prežitie ľudstva¹⁷.

¹⁵ J. Šmajš vidí šancu pre vyriešenie súčasnej nepríjemnej situácie, v ktorej sa človek nachádza v prechode k biofilnej duchovnej paradigme, výhodnej pre človeka, kultúru i prírodu. Prírodu pokladá za systém, ktorý vytvoril človeka a súčasne ho zahŕňa, pričom štruktúrne, funkčne i hodnotovo stojí nad kultúrou (Šmajš, 2014). Aj keď je kultúra protiprírodná, je odvodeným systémom z prírody, zároveň je systémom od prírody závislým. „Kultúra predstavuje mladé, umelo konštituované súcno, vo vnútri staršieho súcna, konštituovaného prirodzene, vo vnútri pozemskej prírody.“ (Šmajš, 2008, s. 25) Vzniká účelovou aktivitou človeka, ktorá prináša niektoré nebezpečné dôsledky pre samotného človeka.

¹⁶ Potreba environmentálneho vzdelávania vyplýva deklarácie z Tbilisi prijatej na medzivládnej konferencii UNESCO v r. 1978, ktorá je jedným z prvých medzinárodných dokumentov. Za základný cieľ tohto vzdelávania sa pokladá poskytnutie príležitosti na nadobudnutie vedomostí, hodnôt, postojov, rozhodlania a zručností, ktoré sú potrebné na ochranu a zlepšovanie životného prostredia (bližšie pozri: UNESCO. 1978). V našich podmienkach sa stretávame s označením vzdelávacích aktivít, ktoré sú zamerané na podporu udržateľnosti, s termínmi – vzdelávanie k udržateľnému rozvoju či udržateľné vzdelávanie ale i rozvojové vzdelávanie. Na základných a stredných školách na Slovensku sa realizuje vzdelávanie k udržateľnému rozvoju, a to najmä implementáciou environmentálnej výchovy edukačného procesu, ktoré možno pokladať len za jeden z nástrojov pre vzdelávanie k udržateľnému rozvoju.

¹⁷ Na druhej strane, ekogramotnosť sa okrem environmentálnej výchovy pokladá za logickú zložku vzdelávania pre udržateľný rozvoj. Locke et al. pokladajú environmentálne vzdelávanie a vzdelávanie k ekogramotnosti za nástroje vzdelávania pre udržateľný rozvoj. Podľa nich predstavujú nádej pre

Nazdávame sa, že význam vzdelávania zameraného na podporovanie ekogramotnosti ako vlastnosti alebo kompetencie, ktorá je dôležitá pre budovanie udržateľnej ekonomiky, ako i udržateľnej spoločnosti, bude neustále rásť. Bude to ale vyžadovať, aby si to uvedomili aj niektoré ďalšie subjekty. Nielen v ekonomike, ale i v politike a v príslušných vzdelávacích inštitúciách.

Záver

Proces transformácie ekonomiky na udržateľnú je zložitý proces, ktorý okrem iného, závisí aj od odbornej pripravenosti subjektov v ekonomike. V záujme udržateľnosti, ktorá je novou víziou reality a predpokladom rozvoja nových trendov ekonomického myslenia a iniciatív v súčasnej ekonomike, súčasná ekonomika potrebuje nielen ekonomických expertov, ktorí vďaka svojim znalostiam a schopnostiam dokážu obstáť v globálnej konkurencii, zaisťovať profit pre daný subjekt, pre spoločnosť a podobne. Zároveň potrebuje ekogramotné subjekty, ktoré sú schopné vnímať zmenenú spoločenskú realitu a spolu s dosahovaním ekonomických cieľov sa súčasne zasaďovať o to, aby sa ekonomika nepodieľala na ničení prírodných zdrojov, životného prostredia, ale naopak – udržiavala a rozvíjala život na Zemi.

Rozvoj niektorých trendov ekonomického myslenia a iniciatív v ekonomike naznačuje, že už v súčasnosti je možné v tejto sfére života spoločnosti označiť niektoré subjekty ako „ekogramotné“. Aj vďaka ekogramotnosti, od ktorej podľa nás v značnej miere závisí naše dlhodobé prežívanie a celkovo – udržateľnosť, sú totiž schopné chápať vážnosť situácie, v akej sa ocitá moderná civilizácia a aktívne sa zasaďovať o zmenu. Avšak o tom, že ich je stále málo, svedčia globálne zmeny životného prostredia, ktoré v ostatných desaťročiach prebiehajú s čoraz väčšou intenzitou a dynamikou, ako i nerovnováha medzi ľudskou-civilizáciou a prírodou, čo napríklad potvrdzuje i ekologická stopa prekračujúca biokapacitu Zeme na obyvateľa a podobne. Ekogramotnosť pokladáme za jeden z predpokladov rozvoja nových trendov ekonomického myslenia, pričom súčasne veríme, že aj za predpoklad zmierňovania a tiež predchádzania podobným problémom, ktoré ohrozujú udržateľnosť života na Zemi.

Tento koncept sa stáva výzvou aj pre niektoré ďalšie rezorty, vrátane rezortu školstva a vzdelávania. Súhlasíme s Caprom, ktorý už koncom minulého storočia konštatoval, že ekogramotnosť je výzvou pre vzdelávanie v budúcom storočí. Ako bolo poukázané, niet pochýb o tom, že najmä od vzdelávacích inštitúcií, ktoré sa zameriavajú na prípravu budúcich odborníkov pre ekonomickú sféru, sa v súčasnosti očakáva, že budú realizovať vzdelávanie zamerané na ekogramotnosť. V tejto súvislosti sa črtá dôležitá úloha pre odborníkov z oblasti pedagogiky - pracovať na vhodnej obsahovej náplni, metodike, didaktike a celkovo – na vhodnej implementácii tohto konceptu do vzdelávania k udržateľnému rozvoju v príslušných vzdelávacích inštitúciách. Avšak vzhľadom na to, že ekogramotnosť je dôležitým predpokladom nielen rozvoja udržateľnej ekonomiky, ale i celej spoločnosti, pozornosť tomuto vzdelávaniu by mal venovať celý vzdelávací systém.

opustenie doterajšieho modelu industriálneho rozvoja spoločnosti a prechod na alternatívny udržateľný ekonomický model (bližšie pozri: Locke et al., 2013).

Literatúra

- Anderson, D. A. (2010). *Environmental Economics and Natural Resource Management*. London: Routledge.
- Blažej, A. (2005). *Udržateľný rozvoj – základná rozvojová paradigma 21. storočia*. Bratislava: Dialógy v EU.
- Brundtland, G. H. et al. (1991). *Naše spoločná budúcnosť*. Praha: Academia.
- Capra, F. (1982). *The Turning Point: Science, Society, and the Rising Culture*. New York: Simon and Schuster.
- Capra, F. (1997a). Ekogramotnosť. Vzdelání pro příští století. BARAKA Časopis pro nový věk. [online] Prednáška z konferencie Forum 2000, 6. September, Praha, 3, zima 1997/98. [cit. 2020-03-19]. Dostupné na: http://www.baraka.cz/Barak/b_3/b_3_ekogramotnost.html.
- Capra, F. (1997b). *The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems*. New York: Anchor Books.
- Capra, F. (2015). The Systems View of Life. *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, 11(2), pp. 242–249.
- Capra, F. & Jakobsen, O. D. (2017). A conceptual framework for ecological economics based on systemic principles of life. *International Journal of Social Economics*, [online] 44(6), pp. 831–844. [cit. 2020-03-29]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1108/IJSE-05-2016-0136>.
- Capra, F. & Stone, M. K. (2010). Smart by Nature: Schooling for Sustainability. *The Journal of Sustainability Education*. [online] 1(2), May 25th, 2010. [cit. 2020-02-02]. Dostupné na: <http://www.susted.com/wordpress/content/trial-author-change-2010-05/>.
- Costanza, R. (2010). What is ecological economics? Yale insights. [online] May 11th, 2010. [cit. 2020-02-12]. Dostupné na: <https://insights.som.yale.edu/insights/what-is-ecological-economics>.
- Cutter-Mackenzie, A. & Smith, R. (2003). Ecological literacy: the 'missing paradigm' in environmental education (part one). *Environmental Education Research*, 9(4), pp. 497–524. DOI: 10.1080/1350462032000126131.
- Čech, J. (2005). Súčasná environmentálna ekonomika. *Acta Montanistica Slovaca*. [online], 10(4), pp. 403–407. [cit. 2020-03-18]. Dostupné na: <https://acta-mont.tuke.sk/pdf/2005/n4/11cech.pdf>.
- Daly, H. E. (2007). *Ecological Economics and Sustainable Development. Selected Essays of Herman Daly*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- [Daly, H. E. \(2012\)](#). Uneconomic Growth Deepens Depression. *The Daly News*. [online]. [cit. 2020-05-24]. Dostupné na: <https://steadystate.org/uneconomic-growth-deepens-depression/>.
- Daly, H. E. & Farley, J. (2004). *Ecological Economics: Principles and Applications*. Washington DC: Island Press.

- Dlouhá, J. (1999). Environmentální vzdělání v České republice. Vývoj po r. 1989. *Životné prostredie*, 33(5), s. 225–228.
- European Commission. (2018). *The inclusive green economy in EU development cooperation*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Európska Komisia. (2019). *Circular economy*. [online]. [cit. 2020-7-24]. Dostupné na: https://ec.europa.eu/growth/industry/sustainability/circular-economy_sk.
- Evropská komisie. (2016). *Evropský program pro ekonomiku sdílení*. [online] Brusel, 2. 6. 2016. [cit. 2020-7-12]. Dostupné na: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/16881/attachments/2/translations/cs/renditions/native>
- Heczko, S. (2003). *Futurologie centrálně celosvětově plánovitého komunismu jako protipól k Fukuyamovi*. *Britské listy*. [online] 25. 11. 2003. [cit. 2020-8-22]. Dostupné na: <https://legacy.blisty.cz/art/16040.html>
- Hrmo, R. & Turek, I. (2003). *Klíčové kompetence*. Bratislava: STU.
- Huba, M. (2006). *Hodnoty, globálne problémy a hľadanie udržateľnejšej budúcnosti*. *Životné prostredie*, 40(6), pp. 285–287.
- Johanisová, N. (2014). *Ekologická ekonomie: vybrané kapitoly*. Brno: Muni PRESS.
- Kallis, G. (2011). In Defence of Degrowth. *Ecological Economics*, 70(5), pp. 873 – 880. DOI: [10.1016/j.ecolecon.2010.12.007](https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.12.007).
- Klemow, K. M. (1991). *Basic ecological literacy: a first cut*. *Ecological Society of America Education Section Newsletter*. [online] 2(1), pp. 4 – 5. [cit. 2020-01-10]. Dostupné na: <http://klemow.wilkes.edu/basic-lit.html>.
- Klinec, I. (2000). *Alternatívne ekonomické teórie podporujúce smerovanie k trvalo udržateľnému rozvoju*. [online]. Bratislava: Prognostický ústav SAV, pp. 52 – 119. [cit. 2020-01-22]. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/266505934_Alternativne_ekonomicke_teorie_podporujuce_smerovanie_k_trvalo_udrzatenemu_rozvoju?enrichId=rgreq-96a347ba95c092803c7e7d9afe-eca1e4-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzI2NjUwNTkzNDtBUzo-yMjU2OTM1MjM4MTIzNTJAMTQzMDgyMDk-zNzMxNQ%3D%3D&el=1_x_2&esc=publicationCoverPdf.
- Klinec, I. (2002). *Alternatívne ekonomické teórie podporujúce smerovanie k trvalo udržateľnému rozvoju*. Hák, T., Kolářová, H. & Moldán, B. (eds). *K udržitelnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek. Vzdělávání, informace, indikátory*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Centrum pro otázky životního prostředí, pp. 52–119.
- Klinec, I. (2010). *Zelené myslenie pre zelenú budúcnosť. Alternatívne ekonomické a sociálne teórie podporujúce smerovanie k udržateľnému rozvoju. Študijné texty*. [online]. Katedra rozvojových studií, Přírodovědecká fakulta Univerzita Palackého, Olomouc. [cit. 2020-03-02]. Dostupné na: <http://www.akademickyrepozitar.sk/sk/repozitar/zelene-myslenie.pdf>.
- Kohák, E. (1998). *Zelená svatozář: kapitoly z ekologické etiky*. Praha: SLON.

- Kolstad, CH. D. (2000). Environmental Economics. New York: Oxford University Press.
- Locke, S., et al. (2013). Environmental education and eco-literacy as tools of education for sustainable development. The Journal of Sustainability Education. [online] 4(1). February 5th, 2013. [cit. 2020-01-07]. Dostupné na: http://www.susted.com/wordpress/content/environmental-education-and-eco-literacy-as-tools-of-education-for-sustainable-development_2013_02/.
- McBride, B. B. (2011). Essential Elements of Ecological Literacy and the Pathways to Achieve It: Perspectives of Ecologists. [online] Graduate Student Theses, Dissertations, & Professional Papers. [cit. 2020-01-27]. Dostupné na: <https://scholarworks.umt.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1399&context=etd>.
- McBride, B. B., et al. (2013). Environmental literacy, ecological literacy, ecoliteracy: What do we mean and how did we get here? ECOSPHERE [online] 4(5), pp. 1 – 20. [cit. 2020-01-27]. Dostupné na: <https://esajournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1890/ES13-00075.1>. DOI: <https://doi.org/10.1890/ES13-00075.1>.
- Mitchell, D. B. & Mueller, M. P. (2011). A philosophical analysis of David Orr's theory of ecological literacy: Biophilia, ecojustice and moral education in school learning communities. Cultural Study of Science Education, 6(1), pp. 193–221. DOI:10.1007/s11422-010-9274-6.
- Mravcová, A., 2019. Environmental awareness and environmental citizenship [dismension](#). Slovak Journal of Political Sciences, 19(2), pp. 32-48.
- Naess, A. (1996). Ekologie, pospolitost a životní styl. Praha: ABIES.
- Nečas, J. (2006). Ekogramotnost. Internetový portal pro trvale udržitelný život. [online]. [cit. 2020-01-05]. Dostupné na: <http://sustainable.cz/ekogramotnost.htm>.
- Nichols, B. H. (2010). Essential Ecoliteracy, or "earth smarts": Defining and validating a pragmatic educational construct based on quality of life. The Journal of Sustainability Education. [online] 1(2). May 9th, 2010. [cit. 2020-01-25]. Dostupné na: http://www.susted.com/wordpress/content/essential-ecoliteracy-or-%E2%80%9Cearth-smarts%E2%80%9D-defining-and-validating-a-pragmatic-educational-construct-based-on-quality-of-life_2010_05/.
- Nováček, P. & Vavroušek, J. (1993). Lidské hodnoty a trvale udržitelný způsob života. Společnost pro trvale udržitelný život. Olomouc: Nakladatelství UP.
- OECD. Green Growth. [online] [cit. 2020-07-28] Dostupné na: <https://www.oecd.org/greengrowth/>.
- Orr, D. W. (1992). Ecological Literacy: Education and Transition to a Postmodern world. New York: SUNY Press.
- Schneider, F., Kallis, G. & Martinez-Alier, J. (2010). Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability. Introduction to this special issue. Journal of Cleaner Production. 18(6), pp. 511–518. DOI: [10.1016/j.jclepro.2010.01.014](https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.01.014).

- Semetsky, I. (2010). Ecoliteracy and Dewey's educational philosophy: implications for the future leaders. *Foresight*, 12(1), pp. 31–44. DOI:10.1108/14636681011020164.
- Simon, J. (1998). *The Ultimate Resource*. Princeton University Press.
- Simon, J. (2006). Největší bohatství. Brno: [Centrum pro studium demokracie a kultury](#).
- Slavíková, L. (2015). Environmentální či ekologická ekonomie a ekonomie zdrojů: terminologická rozvolněnost v českém výzkumu. *Acta oeconomica Pragensia*, 23(3), pp. 48–57. DOI: <https://doi.org/10.18267/j.aop.475>.
- Smolková, E. (2003). Environmentálně hodnoty v hodnotových systémech. *Filozofia*, 58(7), pp. 471–483.
- Stanger, N. R. G. (2011). Moving "eco" back into socio-ecological models: A proposal to reorient ecological literacy into human developmental models and school systems. *Human Ecology Review*, 18(2), pp. 167–173.
- Stehlík, J. (2000). *Budoucnost lidského společenství*. Praha: Karolinum.
- Šmajš, J. (2008a). *Filosofie – Obrat k Zemi: Evolučně ontologická reflexe přírody, kultury, techniky a lidského poznání*. Praha: Academia.
- Šmajš, J. (2008b). *Potřebujeme filosofii přežití?* Brno: Nakladatelství Doplněk.
- Šmajš, J. (2014). Jedenáct podmínek biofilního obratu kultury. *Britské listy*. [online] 25. 11. 2014. [cit. 2020-05-24]. Dostupné na: <http://blisty.cz/art/75602.html>
- UNDP. (1992). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- UNEP. (2011). *Towards a Green Economy: Pathway to Sustainable Development and Poverty reduction. A synthesis for Policy Makers*. [online] UNEP, Nairobi. [cit. 2020-07-20] Dostupné na: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/126GER_synthesis_en.pdf
- UNESCO. (1978). *The Tbilisi Declaration*. *Connect, UNESCO/UNEP Environmental Education Newsletter*. [online] 3(1). [cit. 2020-05-22]. Dostupné na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001563/156393eb.pdf>
- Vavroušek, J. (1994). Hledání lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života. [online] Buenos Aires: Komise pro environmentální právo v průběhu, Valné shromáždění IUCN – Světová unie na ochranu přírody, 20. ledna 1994. [cit. 2020-01-25]. Dostupné na: https://stuz.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=132:hledani-lidskych-hodnot-slucitelnych-s-trvale-udrzitelnym-zpusobem-zivota&catid=56&Itemid=56.
- Veber, J. et al. (2016). *Sdílená ekonomika „Vymezení metodologických postupů pro zajištění datové základny a ekonomických východisek pro regulatorní ošetření tzv. sdílené ekonomiky“*. [online] Praha: Vysoká škola podnikání a práva. [cit.2020-05-22]. Dostupné na: <https://www.vspp.cz/wp-content/uploads/2017/05/zprava.pdf>

- Wooltorton, S. (2006). Ecological literacy: "Basic" for a sustainable future. Proceedings of the Social Educator's Association of Australia (SEEAA). [online] National Biennial Conference, 2006 January 11–13, Brisbane, Australia. [cit. 2020-04-19]. Dostupné na: <https://www.scribd.com/document/231704587/Ecological-Literacy-Basic-for-a-Sustainable-Future>.

Mgr. Eva Pechočiaková Svitačová, PhD.

Katedra spoločenských vied, Fakulta ekonomiky a manažmentu,

Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre

E-mail: eva.svitacova@uniag.sk

PaedDr. Tomáš Pechočiak, PhD.

Katedra matematiky, Fakulta ekonomiky a manažmentu,

Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre

E-mail: tomas.pechociak@uniag.sk